

Közzététel: 2019. október 10.

A tanulmány címe:

Migrációs statisztikák: kihívások és dilemmák

Szerző:

Golovics József, a Budapesti Corvinus Egyetem egyetemi tanársegédje

E-mail: jozsef.golovics@uni-corvinus.hu

DOI: <https://doi.org/10.20311/stat2019.10.hu0933>

Az alábbi feltételek érvényesek minden, a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) *Statisztikai Szemle* c. folyóiratában (a továbbiakban: Folyóirat) megjelenő tanulmányra. Felhasználó a tanulmány vagy annak részei felhasználásával egyidejűleg tudomásul veszi a jelen dokumentumban foglalt felhasználási feltételeket, és azokat magára nézve kötelezőnek fogadja el. Tudomásul veszi, hogy a jelen feltételek megszegéséből eredő valamennyi kárért felelősséggel tartozik.

1. A jogszabályi tartalom kivételével a tanulmányok a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Szt.) szerint szerzői műnek minősülnek. A szerzői jog jogosultja a KSH.
2. A KSH földrajzi és időbeli korlátozás nélküli, nem kizárólagos, nem átadható, térítésmentes felhasználási jogot biztosít a Felhasználó részére a tanulmány vonatkozásában.
3. A felhasználási jog keretében a Felhasználó jogosult a tanulmány:
 - a) oktatási és kutatási célú felhasználására (nyilvánosságra hozatalára és továbbítására a 4. pontban foglalt kivétellel) a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - b) tartalmáról összefoglaló készítésére az írott és az elektronikus médiában a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - c) részletének idézésére – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző(k) megnevezésével.
4. A Felhasználó nem jogosult a tanulmány továbbértékesítésére, haszonszerzési célú felhasználására. Ez a korlátozás nem érinti a tanulmány felhasználásával előállított, de az Szt. szerint önálló szerzői műnek minősülő mű ilyen célú felhasználását.
5. A tanulmány átdolgozása, újra publikálása tilos.
6. A 3. a)–c.) pontban foglaltak alapján a Folyóiratot és a szerző(ke)t az alábbiak szerint kell feltüntetni:

„*Forrás: Statisztikai Szemle* c. folyóirat 97. évfolyam 10. számában megjelent, **Golovics József** által írt, **'Migrációs statisztikák: kihívások és dilemmák'** című tanulmány (link csatolása)”

7. A Folyóiratban megjelenő tanulmányok kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem esnek szükségképpen egybe a KSH vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.

Golovics József

Migrációs statisztikák: kihívások és dilemmák

Migration statistics: challenges and dilemmas

GOLOVICS JÓZSEF, a Budapesti Corvinus Egyetem egyetemi tanársegédje
E-mail: jozsef.golovics@uni-corvinus.hu

A nemzetközi migráció kérdése – többek között az Európai Unió belüli munkavállalási célú vándorlás kapcsán – az érdeklődés homlokterébe került az elmúlt években. Ezzel összefüggésben pontos számokat és részletes jellemzőket nehéz találni a vándorlókról, ami az adatok és statisztikák korlátozott elérhetőségével magyarázható. Jelen tanulmányban azokat az adatokkal kapcsolatos kihívásokat és problémákat mutatja be a szerző, amelyekkel a migrációkutatás szembesül a vándorlások leírása és elemzése során. Ennek megfelelően részletesen tárgyalja a különböző fogalmi és mérési dilemmákat, valamint a migránsok egyedi jellemzőire vonatkozó információk szűkösségének okait is. Az aggregált és a mikroszintű migrációs adatok pozitív és negatív vonásainak bemutatása után kitér egy kapcsolódó indikátor, a migrációs potenciál alkalmazhatóságának lehetőségére és jellemzőire is.

TÁRGYSZÓ: migráció, elvándorlás, adat

The issue of international migration – including emigration from Hungary – has come to the fore in recent years. At the same time, it is difficult to find accurate numbers and detailed statistics about the characteristics of migrants. It can be explained by the limitations of the available data and statistics. In this paper, the challenges and dilemmas related to migration statistics that researchers face during analysing international migration are presented. Accordingly, various conceptual and measurement dilemmas and the reasons for the lack of information on migrants' individual characteristics are discussed. After presenting the positive and negative features of aggregate and micro-level migration data, the usability of migration intention data is addressed.

KEYWORD: migration, emigration, data

A nemzetközi migráció kérdése jelentős társadalmi figyelmet kapott az elmúlt években. Ez hazánkban egyrészt az Európai Unió kívülről érkező bevándorlási folyamatokkal, másrészt a Magyarországról történő elvándorlással, tartós külföldi

munkavállalással áll összefüggésben. A történések nyomán mind a jelenségek leírása, mind azok okainak és következményeinek feltárása tudományos érdeklődésre tarthat számon. Ezen kutatómunka elvégzésének előfeltétele, hogy megfelelő mennyiségű és minőségű adat álljon rendelkezésre – e téren azonban a kutatók és elemzők jelentős korlátokkal, kihívásokkal, illetve bizonytalanságokkal szembesülnek. Jelen tanulmány ezek szisztematikus áttekintésére vállalkozik.

Noha léteznek statisztikák a nemzetközi migrációról, bizonyos kérdésekre nem feltétlenül adhatók egyértelmű válaszok. Ennek okai többek között az értelmezési, definíciós dilemmákban, illetve a regisztrálási nehézségekben keresendők. A meglévő statisztikák meghatározásai ugyanis – amelyek gyakran a „könnyen” mérhető információkat tartalmazzák – nem feltétlenül esnek egybe a kérdést megfogalmazó kutató, elemző vagy éppen hétköznapi ember értelmezésével, illetve vizsgálati céljával. Példaként említhető a Magyarországról elvándorlók esete. Az a látszólag egyszerű kérdés, hogy az elmúlt években hányan távoztak hazánkból, számos probléma forrása lehet. Itt csak néhányat említünk példaként: Mit is értünk a migráció mint aktus alatt? Mennyi külföldön töltött idő után tekinthetünk valakit kivándorlónak? Stock adatokra támaszkodjunk, amelyek a kivándorlás időpontjáról (valószínűleg) nem szolgálnak információval vagy flow adatokra, amelyek a külföldön töltött időtartamról, illetve a hazatérésről nem szólnak? Összehasonlíthatók, valamint összegezhetők-e a különböző célországokban regisztrált adatok? Ezen kérdésekre természetesen a kutatási cél függvényében különböző válaszok adhatók, ám azok gyakran az alapos vagy éppen az átfogó empirikus elemzés ellehetetlenüléséhez vezethetnek.

A migrációkutatás eltérő irányai természetesen különböző kérdéseket vetnek fel. Más kihívások jelentkeznek egy ország kivándorlóinak, illetve bevándorlóinak számbavételekor, mások a globális áramlások felülnézetből történő elemzésekor, s megint csak mások akkor, ha a migránsok szelekciós tényezőit, illetve az elvándorlás okait kívánjuk azonosítani. Mindazonáltal több közös pont jelenik meg mind az áramlások irányának és mennyiségének, mind a migránsok egyedi jellemzőinek elemzésekor. Jelen tanulmányban ezen kihívások, dilemmák áttekintésére vállalkozunk.

Ezen kihívások egy – általában saját vizsgálatuk szempontjából releváns – részét általában a migrációs témákban íródott tanulmányok szerzői is rendre említik (lásd például *Gödri–Feleky* [2013], *Zaiceva–Zimmermann* [2008a]). Sőt, az adatokkal kapcsolatos problémákról mind a nemzetközi (*Bauer–Zimmermann* [1995], *Castro–Martín–Cortina* [2015]), mind a hazai szakirodalomban (*Blaskó–Gödri* [2014], *Blaskó–Ligeti–Sik* [2014], *Gödri* [2015], *Lakatos* [2015]) találhatunk áttekintéseket. Ezek azonban a kihívásoknak vagy csak egy szűkebb szegmensét ismertetik, vagy – mint az utóbb hivatkozott tanulmányokra jellemző – a felsorolás rendezőelvét az jelenti, hogy a szerzők különböző adatforrások (adminisztratív nyilvántartások, háztárstatisztika, megkérdezéses módszerek) alapján becslést adjanak a külföldre vándorolt magyarok számára, s a problémák bemutatása ennek inkább csak velejárója.

Jelen tanulmányban természetesen támaszkodunk a hivatkozott munkákban foglalt megállapításokra, de a migrációs statisztikák gyűjtéséhez, felhasználásához és elemzéséhez kapcsolódó problémákat kifejezetten a kutatók előtt álló dilemmák, kihívások alapján kívánjuk áttekinteni. Rendezőelvünk tehát – szemben az előbbieken hivatkozott tanulmányokkal – nem a különböző adatforrásokból nyerhető statisztikák előnyeinek és hátrányainak bemutatása. Munkánk vezérfonalát azok a kutatási folyamat során felmerülő dilemmák és kihívások adják, amelyek annak megkezdésétől, a kutatási cél megfogalmazásán át, a megfelelő adatok kiválasztásáig lépésről-lépésre felmerülnek. Ennek során nem szorítunk egy konkrét jelenség (például ki- vagy bevándorlás egy adott ország vonatkozásában) mérésekor felmerülő kihívásokra, inkább azt kívánjuk megmutatni, hogy maguk az eltérő kutatási célok is különböző kérdéseket vethetnek fel, illetve azonos kérdések esetén eltérő válaszokhoz vezethetnek. Mindezzel célunk az, hogy rávilágítsunk, miért is olyan nehéz a tudományos elemzés kritériumainak megfelelő, átfogó képet adni a nemzetközi migrációs áramlások mértékéről és az azokban részt vevő személyek egyedi jellemzőiről.

Tanulmányunkat e bevezetést követően az alapvető fogalmi és mérési nehézségek bemutatásával folytatjuk, amelyek első körben az aggregált adatok gyűjtése és felhasználása során jelenthetnek kihívásokat. Ezt követően a mikroszintű adatokkal, s ezáltal a migránsok egyedi jellemzőivel kapcsolatos nehézséget tárgyaljuk, ami tovább vezet egy speciális, de mégis a témához kapcsolódó adatfajta, a migrációs hajlandósági statisztikák felhasználhatóságának értékeléséhez. A tanulmányt végül a következtetések összegzésével zárjuk.

1. Fogalmi és mérési nehézségek, dilemmák

A migrációs adatokkal kapcsolatos legelső dilemmát a definíció jelenti: kit tekintünk migránsnak, illetve ki- vagy bevándorlónak? Erre természetesen léteznek hivatalos meghatározások, az Európai Parlament és a Tanács 862/2007/EK-rendelete például azt tekinti kivándorlónak, aki szokásos tartózkodási helyét legalább 12 hónapos vagy várhatóan legalább ilyen hosszú időtartamra teszi át egy másik államba. A kutatási cél vagy éppen az elérhető adatok tükrében azonban e definíció gyakran nem alkalmazható közvetlenül.

A statisztikai adatbázisok – így az Eurostat (az Európai Unió Statisztikai Hivatala) vagy az OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development – Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet) – kétféle megközelítést alkalmaznak az adatközléskor: azokat szerepeltetik a statisztikákban migránsként, akik a születési helyük vagy az állampolgárságuk szerinti országtól eltérő helyen élnek

(Eurostat [2019], OECD [2019]). Más nyilvántartások csak az egyiket alkalmazzák: az ENSZ és a Világbank a születési hely szerint,¹ a KSH (Központi Statisztikai Hivatal) pedig állampolgárság szerint tartja számon a nemzetközi migránsokat (UN [2017], World Bank [2019], KSH [2019]). Ugyanakkor mindkét megközelítés esetén kérdések merülnek fel. Gondolhatunk például a többes állampolgársággal rendelkezőkre, a másod- vagy harmadgenerációs bevándorlókra, akik helyben születtek ugyan, de felmenőik állampolgárságát tartották meg, illetve akár az a kérdés is megfogalmazódhat, hogy feltétlen migránsként kell-e számon tartanunk egy olyan személyt, aki hosszú évtizedeket, állampolgárságot is felvéve egy másik országban élt le, s ahhoz, amelyikben született, egyáltalán nem köti semmi. A válasz a kérdésre egyértelmű igen és egyértelmű nem is lehet, azt elsősorban a vizsgálat célja dönti el. Mindemellett a migránsokra vonatkozó statisztikák tartalmazhatják a menekültek számát is (World Bank [2019]), ami ugyancsak eltérhet a kutatói céltól.

Az előbbi meghatározások további konceptualizációs dilemmához is vezetnek: mit értünk egy adott országban „élés” vagy életvitelszerű tartózkodás alatt. A hivatkozott 862/2007/EK rendelet erre a szokásos tartózkodási hely fogalmával nyújt választ, amely alatt – bizonyos kitételeket nem számítva – a pihenőidő töltésének, illetve a jogszerű vagy bejegyzett lakóhely helyszínét érti. A bejelentett lakcím elvárásával azonban a nemzetközi vándorlásokban résztvevőknek jelentős köre kiesik a szűrőből. Ennek alternatívája vagy kiegészítője lehet, ha egy bizonyos, az országban töltött idő után tekintenek valakit migránsnak. A statisztikai nyilvántartásokban ezt az időtávot általában egy évben határozzák meg, azonban ez sem kizárólagos: jó példa erre, hogy az Eurostat egy éves meghatározásával szemben a német bevándorlási statisztikában a külföldiek központi nyilvántartásából (Ausländerzentralregister) származó adatok esetén ez a korlát mindössze három hónap (DESTATIS [2019]). Jóllehet, mindkét konstrukció indokolható valamilyen szempontok szerint, a meghatározás valójában esetleges, s csak döntés kérdése. Mindez pedig a különböző forrásból érkező adatok nemzetközi összehasonlíthatóságát, illetve összegezhetőségét nehezíti.

Jól látható tehát, hogy a fogalom meghatározásakor van egy időbeliségi dilemma is: mi az az időtáv, amitől *már* és mi az, amikor *még* migránsnak tekinthetünk valakit? Ez a problematika két szélsőséges példával szemléltethető: napjaink magyar kivándorlási statisztikáiban nem biztos, hogy szerepeltetni akarunk egy olyan fiatalot, aki néhány hónapig külföldön kíván szerencsét próbálni, de valószínűleg az is torzítaná az aktuális folyamatokról alkotott képet, ha ugyanebben a vonatkozásban figyelembe vennénk például az 1956-os menekülteket. Ezen kérdések eldöntése ugyancsak a kutatási céltól függhet. A maximális időtáv meghatározására általános gyakorlat nincs, s a „túl régóta” külföldön élőkét inkább a flow adatok (lásd később) használatával tudjuk kiszűrni.

¹ Bonyolítja a helyzetet az, hogy megfelelő adat hiányában az ENSZ (Egyesült Nemzetek Szervezete) és a Világbank is az állampolgársági szempont alapján közöl becslést a migránsok számáról.

A minimum időtávra – mint azt már tárgyaltuk – eltérő meghatározások vannak, de legelterjedtebb az egyéves időtartam. Ez a definíció azonban szintén figyelmen kívül hagyja a nemzetközi áramlások jelentős szeletét, így a rövid távra – akár 364 napra – külföldre költözőket, illetve az ingázó munkavállalókat, akik ugyanakkor szintén érdekesek lehet(né)nek bizonyos vizsgálatokban.²

A migrációs statisztikák készítésében a legfőbb nehézséget a migránsok megfigyelése, illetve regisztrációja jelenti. Jóllehet, ez sem független a meghatározásban használt időtáv kérdésétől. Ugyanis a rövidebb időtartamú migrációt megvalósító személyek számbavétele is nehezebb lehet. Emiatt pedig lehetséges, hogy a statisztikák akkor sem mutatnának, nagyságrendekkel nagyobb értékeket, ha a definícióban lényegesen kisebb időtartam szerepelne.

A regisztráció kapcsán további dilemmaként vetődhet fel, hogy azt hol végezzék: a származási vagy a célországban? A származási ország számára ez általában súlyos nehézségeket okoz, ugyanis napjainkban az emberek könnyedén távozhatnak külföldre anélkül, hogy a hatóságok tudomást szereznének erről (különösen igaz ez például az Európai Unió schengeni övezetére, ahol a polgároknak még csak határelőjárás nélkül sem kell számolniuk). Az elvándorlóknak ugyan formálisan lehetnek bizonyos kijelentkezési kötelezettségei (bár ezek köre általában elég szűk), azonban korántsem biztos, hogy ennek eleget tesznek.³ Ez egyrészt fakadhat abból, hogy maguk sem tudják, mennyi időre távoznak, s vissza kívánnak-e egyáltalán térni, másrészt a szabályok kikényszeríthetőségének hiánya is közrejátszik benne. Bejelentés hiányában ugyanis a hatóságok nem értesülnek a távozásról (adatszerzési szempontból pont ez jelenti a problémát), s még ha tudomást is szereznek róla, az utolérhetetlenség miatt gyakran nem tudják szankcionálni a mulasztást. Kiegészítve ezt a kijelentkezés adminisztratív terheivel, világos, hogy a kivándorlóknak valójában igen alacsony ösztönzőtsége lehet a távozás bejelentésére. Mindezek tükrében a származási országban regisztrált kivándorlási adatok általában hiányosak, s csak egy bizonyos hányadát fedik le az elvándorlóknak.

Kivételt képeznek az előző megállapítás alól azon esetek, ahol a kivándorlóknak érdeke fűződik valamilyen adminisztratív aktus megtételéhez. Jó példa erre a magyar orvosok elvándorlása, akiknek szükségük van a külföldi munkavállaláshoz egy hatósági bizonyítványra a szakképesítés igazolásához. Ezt az Állami Egészségügyi Ellátó Központtól tudják igényelni, amely így pontos adatbázissal rendelkezik a kiadott hatósági bizonyítványokról. Hangsúlyozandó persze, hogy ezek az adatok nem

² Fokozza az itt tárgyalt szempontok bonyolultságát, ha a migrációról nem mint egyszeri aktusról beszélünk. Ilyen a cirkuláris migráció esete, amely fogalom egy adott időszakban lezajló több mobilitási eseményre utal. Ennek kapcsán további definíciós és mérési kérdések vetődhetnek fel, amelyeket *Ligeti* [2019] tárgyal részletesen.

³ A magyar kivándorlóknak a társadalombiztosítási szervek irányába van bejelentési kötelezettsége, illetve a letelepedési célú elvándorlást kell jelezniük a hatóságoknak (bővebben lásd *Gödri* [2018]).

a tényleges kivándorlókat mutatják, csak egy felső becslését adják az orvosmigrációnak, hisz a hatósági bizonyítvány igénylése csak szükséges és nem elégséges feltétele a külföldi munkavállalásnak, továbbá a visszatérésről sem nyújtanak információt

A célországban regisztrált adatok az előbbieket okán teljesebbnek tekinthetők. A küldő ország szempontjából ezek a tükörstatisztikák. Itt ugyanakkor ismét ahhoz a problémához térünk vissza, hogy amennyiben az egyes országok eltérően definiálják a migránsok fogalmát, s egyéb módszertani kérdésben is eltérő gyakorlatot követnek,⁴ úgy az ellehetetleníti a nemzetközi összegezhetséget és összehasonlíthatóságot. A tükörstatisztikák közül kiemelést érdemelnek a különböző hatósági regiszterekből érkező adatok, így például a munkavállalási engedélyek vagy a társadalombiztosítási regisztrációk. Ezek ugyanis az érintett populációról (értsd: például munkavállalók vagy társadalombiztosítást igénylők) pontos és közel teljes információs bázissal szolgálnak, így az adott körre vonatkozó következtetések levonására jól használhatók. Hátrányuk ugyanakkor, hogy a migránsok jelentős hányadát nem tartalmazzák, így felülnézetből csak proxyként szolgálhatnak a nemzetközi áramlások vizsgálatára, s azon belül is inkább a trendek alakulásának nyomon követésére alkalmasak. Azon országok viszonylatában pedig, amelyek egymással szemben szabad mozgást engedélyeznek az állampolgáraik számára – tehát sem vízum-, sem más bevándorlási, illetve munkavállalási engedélykötelezettséget nem írnak elő – ilyen jellegű adatok nem állnak rendelkezésre. Ez az Európai Unió belüli mozgások alaposabb vizsgálatát is megnehezíti. Mindezek tükrében az mondható el, hogy a származási, illetve a célországban regisztrált adatok a nemzetközi migráció eltérő vonatkozásait világítják meg, s ennek megfelelően eltérő célú, típusú kutatásokban használhatók.

Szintén fontos kérdésként merül fel a kutató számára az, hogy stock vagy flow adatokat használjon. Előbbiek jellemzően egy adott országban tartózkodó migránsok állományáról nyújtanak információt, míg utóbbiak arról, hogy egy adott időszakban hányan éltek a migráció – valamilyen formájú, valamilyen módon definiált – lehetőségével. A stock adatok jellemzően inkább bevándorlási jellegű adatbázisokból származnak, amelyeket a célországokban rögzítenek, így többnyire a már tárgyalt előnyökkel és hátrányokkal rendelkeznek. Emellett persze találkozhatunk származási országban regisztrált állományi adatokkal is, ilyenek lehetnek a népszámlálások során felvett adatok a külföldön tartózkodó hozzátartozókról, illetve ilyenek az egyéb speciális célú, megkérdezéssel survey adatok.

Az állományi adatok pozitív vonása, hogy általában könnyebben hozzáférhetők, hiszen elsősorban ezek találhatók meg – viszonylagosan egységes módszertannal

⁴ Jó áttekintést közöl *Bodnár–Szabó* [2014] arról, hogy míg például a német, svájci és svéd tükörstatisztikák stock, addig az osztrák és brit tükörstatisztikák flow adatokkal szolgálnak az odaérkező migránsokról.

számba véve, így időbeli és térbeli összehasonlításra is relatíve alkalmas módon – a nagy nemzetközi szervezetek statisztikai adatbázisaiban. Az egységes módszertan persze itt is inkább csak célkitűzésként fogalmazódik meg, s általában ezen adatbázisok esetében sem beszélhetünk százszázalékos teljességről, illetve homogenitásról. Az OECD adatbázisát böngészve például több mutató esetén jelentős mennyiségű hiányzó adattal, az Eurostat adatbázisában pedig idősorbeli módszertani törésekkel találkozhatunk. Ennek oka, hogy a nemzetközi szervezetek is többnyire a nemzeti statisztikai hivatalok adatszolgáltatásaira tudnak támaszkodni, s az azoktól érkező információkat összesítik. Az állományi adatok negatív vonásai között több tényező is említhető. Egyrészt statikus képet adnak a migrációról, így aktuális folyamatok elemzésére kevésbé alkalmasak: az aggregált állományi adatokból ugyanis általában nem derül ki, hogy ki mikor érkezett az adott országba. Ráadásul – a definícióból fakadóan – általában a migrációt rövid időtávra megvalósítók is kimaradnak e statisztikákból. Ezek ugyanis adott időpillanatokban tekintenek a sokaságra, így nem számolnak azokkal, akik két egymást követő adatfelvételi időpont között érkeztek és távoztak. Ez ráadásul azt is megnehezíti, hogy a stock adatokat „kvázi-flow” adatokká alakítsuk, s a differenciák segítségével képet kapjunk az évenkénti folyamatokról. Ez a számok „nettósított” értékéből adódik: amennyiben nem tudjuk külön regisztrálni az elmenőket és az érkezőket, úgy azonos mértékű ki- és beáramlás mellett az állományi adatok értéke évről-évre változatlan maradhat, ami azonban nem adja vissza jól a valódi történéseket.

A flow adatok ezzel szemben az aktuális trendeket világítják meg. Hátrányuk ugyanakkor, hogy a külföldön töltött időtartamról, illetve a hazatérésről nem szolgáltatnak információval. Szintén torzítást okozhat, hogy bizonyos flow típusú, proxyként szolgáló adatok rögzítésére – ilyen például az Egyesült Királyságbeli biztosítási szám igénylése – minden ember életében egyszer kerül sor, így ezek alkalmasak a tendenciák elemzésére, de konkrétabb becslések készítésekor csak megfelelő fenntartásokkal használhatók.

Az aggregált adatok esetén – amennyiben rendelkezésre állnak – az is dilemmát jelenthet, hogy a bruttó vagy a nettó migrációs adatok, esetleg a (bruttó/nettó) migrációs ráták tudják legjobban megragadni a vándorlások fő vonásait. A kérdést, hogy ezek milyen előnyökkel és hátrányokkal járnak a különböző elemzésekben *Bauer–Zimmermann* [1995], illetve *Krugman–Bhagwati* [1976] tárgyalja részletesen. A bruttó migráció egy bizonyos országból egy másikba vándorlók nyers számára utal, a nettó migráció pedig egy adott ország viszonylatában mutatja a ki- és bevándorlás egyenlegét. Előbbi nyers számokat jelöl az áramlás mértékéről, ezért nem torzít, ugyanakkor komplexebb, többfókuszú elemzésekre önmagában kevésbé alkalmas. Nem számol ugyanis sem a teljes populáció méretével, sem az ellentétes irányú mozgásokkal. Így például arról, hogy egy ország mennyire vonzó – vagy éppen taszító – a nemzetközi migránsok számára, nem ad disztíngvált képet.

Erre bizonyos szempontból alkalmasabb a nettó migrációs mutató, azonban amennyiben a ki- és bevándorlás mértéke korrelál, úgy ez az indikátor erősen torzított lesz. Tovább árnyalja a nettó indikátor használhatóságának a kérdését az a tény, hogy azt gyakran „mesterségesen” állítják elő: az Eurostat a statisztikailag igazított nettó migrációs rátájának (net migration plus statistical adjustment) számításához például nem is a vándorlási folyamatokat veszik alapul, hanem az évenkénti népességváltozás mértékéből vonják le a természetes szaporodás és fogyás különbségét. Mindemellett ez a mutató sem számol az országok populációjával, s tekintve, hogy egy jelentősen népesebb állam nagyságrendekkel nagyobb kivándorlótömeget is képes kibocsátani, ezért gyakran alkalmazott indikátor a nettó migrációs ráta. Ez – választás szerint – a bruttó vagy a nettó kivándorlás mértékét vetíti rá a származási ország népességére, s így ad egy arányszámot a migráció mértékéről.

2. Az egyedi jellemzők megismerésének kihívásai

Mindezek után az is kihívásként jelenik meg, hogy a statisztikai adatbázisokban szereplő adatok egyedi információkat nem, vagy csak minimális mennyiségben tárolnak a vándorlókról. Általában csak a meglevő aggregált adatok bizonyos szempontok szerinti bontásai találhatók meg bennük. A bevándorlási adatoknál például az Eurostat esetén ez a kor, a nem és a származási országra vonatkozó információk szerinti alcsoportokra korlátozódik, ám ezen adatok is több esetben erősen hiányosak.

Fontos persze látni, hogy a mikroszintű adatokra többnyire más típusú, célú kutatásokban van szükség. Míg az előző fejezetben tárgyalt problémák jelentős része az elé gördít akadályokat, hogy az áramlások mértékéről, a migránsok pontos számáról tudjunk konkrétumokat megfogalmazni, az egyedi adatok inkább az elvándorlók összetételének, szelekciójuknak, s az elvándorlás mozgatórugóinak megismeréséhez szükségesek. Mivel e témák is kardinális részei a migrációkutatásnak, erős igény mutatkozik az egyedi információkat tároló adatbázisokra is. Ezek száma és hozzáférhetősége azonban szűkebb, ami ugyancsak a regisztrálás nehézségeire vezethető vissza: a mikroszintű adatok felvételéhez ugyanis a kivándorlóknak nemcsak a „megszámlálása”, hanem a „kikérdezése” is szükséges lenne.

A megkérdezésen alapuló, hivatalos, teljeskörűsége törekvő és a megkérdezettekről megfelelő mennyiségű, illetve minőségű adatot tároló források között gyakorlatilag egyet, a népszámláláson alapuló adatbázist említhetjük. Mindazonáltal ez csak korlátozottan használható a migrációkutatásban. Ha a küldő ország kivándorlóit annak saját népszámlálása alapján akarjuk vizsgálni, akkor róluk csak abban az esetben tudunk információhoz jutni, ha van még olyan családtagjuk, aki odahaza él. Amenny-

nyiben az egész család külföldre költözött, úgy nem kerül róluk információ az adatbázisba. Ez azonban jelentősen torzíthatja az összképet. Ráadásul erre az sem jelent automatikus megoldást, ha tükörstatisztikaként a célországok népszámlálási adatait tekintjük át. Az eltérő módszertanok, adatfelvételi időpontok, valamint a célországok számoossága miatt ugyanis ezek aligha összehasonlíthatók, illetve összegezhetőek. Továbbá a célországbeli adatfelvétel esetében a megfelelő „kontrollcsoport” hiánya is problémát okoz: ha a vizsgálat célja az elvándorlás szelekciós tényezőinek felderítése, úgy ahhoz összehasonlítás gyanánt elengedhetetlen lenne egy megfelelő – a külföldi népszámlálással minden tekintetben azonos felmérésből származó – adatbázis az otthonmaradó népességről is. Végül, de nem utolsósorban az is érdemi probléma, hogy a népszámlálásokra ritkán, általában tízévente kerül sor, így ezek adatai csak keresztmetszeti elemzésekre, illetve a nagyon hosszú távú trendek vizsgálatára alkalmasak.

A népszámlálással kapcsolatos problémák egy része azzal a „kompromisszummal” mérselkelhető, ha feladjuk a teljeskörűsége törekvését, s helyette mintavételes adatokkal dolgozunk. A migránsok jellemzőinek feltérképezésére irányuló mintavételes megkérdezések esetén azonban a reprezentativitás nem biztosítható. Ez a korábban már tárgyalt elérhetőségi problémák mellett már csak azért sem lehetséges, mivel a teljes sokaság nem ismert, nincs „lista” a migránsokról, így nincs mód reprezentatív mintavételre a körükben. Ez összefüggésben áll azzal a jelenséggel is, hogy az elvándorlók a legtöbb országban csak nagyon kis százalékát teszik ki a népességnek. Ez a tény pedig amellet, hogy a következtetések teljes populációra történő kivetíthetőségét lehetetleníti el, még a statisztikai és ökonometriai vizsgálatokban is módszertani problémákhoz vezethet. A megkérdezés természetesen irányulhat kizárólag a migránsokra is, azonban ez esetben ismét a megfelelő „kontrollcsoport” hiánya jelenthet gondot.⁵ További súlyos problémát okoz a megkérdezéses felvételekben, hogy a migránsok egyedi jellemzőinek rögzítése a kivándorlás megtörténte után történik, így azok többnyire a válaszadók akkori külföldi attribútumait, életkörülményeit írják le. Ezek azonban az elvándorlás okainak meghatározására, s a szelekciós tényezők azonosítására nem alkalmasak. A felvétel kérdései természetesen vonatkozhatnak a migráns elvándorlás előtti életére is, azonban ezen információk megbízhatósága igencsak kérdéses. A megbízhatósági faktor ráadásul a migráció és a lekérdezés között eltelt idő növekedésének függvényében tovább csökkenhet: egyrészt az ember kognitív képességeinek korlátossága miatt, másrészt pedig azért, mert ahogy *Gödri–Feleky* ([2013] 282. old.) fogalmaz „a migrációval kapcsolatos korábbi motívációk, attitűdök, preferenciák és várankozások megítélése módosulhat”.

⁵ Kivételt képezhetnek ez alól például a munkaerő-felmérés adatai, amelyek azonban a népességnek csak egy szűkebb csoportjára, a magyar munkaerőpiachoz háztartásuk révén kötődő, de külföldi telephelyen dolgozó – *Hárs–Simon* [2016] megfogalmazásában – munkaerőmigránsokra fókuszálnak. További, jelen fejezetben részletezett problémák azonban ezen adatok esetén is fennállnak.

Az egyedi adatok hiánya tehát nemcsak azért jelent problémát, mert nem tudjuk, hogy pontosan kik, milyen attribútumokkal rendelkező személyek vesznek részt a migrációban, hanem a vándorlás egyéni szintű mozgatórugóinak elemzését is megnehezíti. Mint jeleztük, a szelekciós tényezők azonosításához elengedhetetlen, hogy a felhasználandó adatbázis a kivándorlókra és otthonmaradókra egyaránt tartalmazzon összevethető adatokat. Ezzel a kritériummal azonban a célországok hatósági regisztereiből igényelhető adatok – amelyek a bevándorlókról esetleg egyedi információkat is tárolnak – kiesnek a szűrőn. A népszámlálási, illetve megkérdezésen alapuló, nyilvánosan elérhető adatbázisok pedig nem feltétlenül tartalmaznak olyan specifikus információkat, amelyekre az újszerű kutatások elvégzéséhez szükség van. Mindezek tükrében a kutatók gyakran fordulnak a tényleges vándorlási adatok felől a migrációs hajlandóságra vagy más néven a migrációs potenciálra vonatkozó adatok felé (lásd például *Gödri* [2016], *Sik* [2018]). Ezek ugyanis bizonyos hátrányok elfogadása mellett számos olyan – a következő fejezetben ismertetendő – pozitív vonással rendelkeznek, amelyek alkalmassá tehetik őket az empirikus vizsgálatokban történő felhasználásra.

3. Egy kompromisszumos megoldás: migrációs potenciál-adatok

Migrációs potenciálnak *Sik* ([2003] 15. old.) megfogalmazásában az arra vonatkozó a szándékot nevezzük, hogy „valaki külföldön vállaljon munkát vagy kivándoroljon”, így az indikátor azt mutatja meg, hogy „a népességen belül mekkora azok köre, akik migrációt terveznek”. Mint arra felhívja a figyelmet, a „definícióban nem véletlenül szerepel egyszer a »szándék«, másszor a »terv« kifejezés”, ez elsősorban arra utal, hogy a migrációs potenciál meghatározása, s ezáltal mértéke is nagyban függ a kérdés szóhasználatától. Mindazonáltal a különböző megkérdezések révén előálló mutatókat egyaránt migrációs potenciálnak nevezzük, amely gyakran használatos szinonimaként a migrációs szándék, kedv vagy hajlandóság kifejezésekkel. Ezek konkrét eredményeit azonban mindig az eredeti felvételben használt kérdés szóhasználatának tükrében kell értelmezni.

A migrációs potenciálra vonatkozó adatok tehát szintén megkérdezéses vizsgálatból nyerhetők, a különbséget az jelenti, hogy itt a válaszadót nem a migrációs múltjáról, hanem az arra vonatkozó jövőbeli szándékairól kérdezik. Ennek tükrében, mint azt *Sik–Szeidl* [2016] megjegyzi, a migrációs potenciál munkaerőpiaci szempontból inkább egyfajta kínálati mutatónak tekinthető. Mivel egy felső becslést ad a lehetséges elvándorlás maximálisan elképzelhető mértékére, ezért a jövőbeli folyamatok várható alakulásának a becslésére csak nagyon korlátozottan alkalmas. Idősoros

összehasonlításban azonban érdemi információval szolgál a kivándorlásról való gondolkodás tendenciáiról, s egyfajta hangulati mutatóként is értelmezhető. Ekkor azonban a kérdésfeltevések megfogalmazása kulcsfontosságú tényezővé válik: azonos, vagy kellően hasonló fogalmazásmód hiányában ugyanis a keresztmetszeti adatok idősorra alakítása teljesen hamis képet mutathat a folyamatokról. Jó példaként szolgál erre az Eurobarometer-felmérések, amelyek a 2004 és 2016 közötti időszakban összesen kilenc alkalommal tartalmaztak valamilyen migrációs szándékra vonatkozó kérdést: 2005-ben a 64.1, 2007-ben a 67.1, 2008-ban a 70.1, 2009-ben a 72.5, 2010-ben a 73.3, 2011-ben a 75.1, 2013-ban pedig a 79.2 sorszámú hullám kérdőívei (*European Commission* [2012a], [2012b], [2012c], [2012d], [2013], [2016]; *European Commission–European Parliament* [2013]), illetve a „European Youth” elnevezésű 2014-es Flash Eurobarometer 395 (*European Parliament–DG Communication* [2014]), valamint a 2016-os 16–30 évesek mintáján dolgozó 85.1 sorszámú OVR-vizsgálat (*European Commission–European Parliament* [2016]). Az egyes hullámok azonban teljesen különböző módon mérték fel a migrációs potenciált: eltérések voltak a távozás céljában, a szándék erősségében és a belátott időtávban is. Mindössze két-két esetben, a 2007-es és 2008-as felmérésekben, valamint a két ifjúsági Eurobarometerben használták páronként ugyanazt a megfogalmazást, ami így lehetetlenné teszi, hogy az egyébként bőséges és jó minőségű adatból évtizedes szinten következtetéseket vonjunk le a trendekre vonatkozóan. Mindazonáltal keresztmetszeti – vagy megfelelő adatbázis esetén panel – vizsgálatokban a migrációs potenciál- adatok a szelekció természetének megértéséhez is hozzásegíthetnek úgy, hogy általuk beazonosíthatjuk, mely vonásokkal rendelkező egyéneknél formálódik inkább az elvándorlás gondolata.

Sik [2003] bemutatja az indikátor fajtáit is: míg az általános migrációs potenciál a teljes népességre vonatkozik, addig a speciális migrációs potenciál annak valamely szegletére fókuszál. Így az utóbbiak révén levont következtetések érvényességi köre szűkebb lesz ugyan, de az adott csoportra nézve megbízhatóbb eredményekre vezet. Emellett megkülönböztethető a nyers és a tisztított migrációs potenciál is. Előbbit általánosabb, akár konkrétumokat is nélkülöző migrációs szándékra vagy hajlandóságra vonatkozó kérdésekből nyerhetjük. Amennyiben azonban a kérdőív tartalmaz olyan kérdéseket, amelyek arra irányulnak, hogy az egyénnek vannak-e konkrétabb elképzelései is, vagy esetleg tett már lépéseket a kivándorlás előkészítésére, azok segítségével szűrhetünk a komolyabb szándékokkal rendelkező csoportra, ami egyúttal a tisztított migrációs potenciál mutatójának előállítását is lehetővé teszi.

Azt azonban fontos hangsúlyozni, hogy a migrációs szándéknak vagy hajlandóságnak a – felvétel kérdésére adott válasz – megfogalmazása nem azonos a tényleges elvándorlással. Ezen terveknek, szándékoknak ugyanis a gyakorlatban csak egy része valósul meg ténylegesen. Ennek ellenére a migrációkutatásban mégis bevett gyakorlatnak számít, hogy a migráció befolyásoló tényezőit és szelekciós faktorait a hajlan-

dósági adatok segítségével vizsgálják. Ez több érvel is alátámasztható, amelyeket a következőkben ismertetünk.

A migrációspotenciál-adatoknak mintavételi szempontból több olyan jó tulajdonságuk van, amelyekkel a tényleges migrációra vonatkozó adatok – az előző fejezetben tárgyalt okok miatt – nem rendelkeznek. Ezek között elsőként a reprezentatív mintavétel lehetősége emelhető ki: míg erre a tényleges migráció esetén a kivándorlók regisztrálhatatlansága, s az ebből fakadó ismeretlensége és elérhetlensége miatt nincs lehetőség, az elvándorlási potenciál felmérésekor „csak” a helyben élők körében kell reprezentatív adatfelvételt lefolytatni. Jóllehet, itt inkább az okozhat torzítást, hogy a korábban ténylegesen elvándorlók, azaz akiknél a migrációs szándék már megvalósult, kiesnek a körből. Mindazonáltal ez lehetőséget ad arra, hogy a kivándorlási szándékot megfogalmazókat minden szempontból azonos (értsd: a származási országbeli életre vonatkozó, azonos időben és azonos módszertannal rögzített) paraméterek alapján a helyben maradni kívánókkal összevessük. Ráadásul a potenciális migránsok aránya rendszerint nagyobb a tényleges elvándorlókénál, így az előbbiekre vonatkozó adatok használata – a regressziók függő változójának nagyobb varianciája miatt – ökonometriai szempontból is jobban megfelelő modellek tesztelését teszi lehetővé.

A migrációs hajlandóságra vonatkozó adatok alkalmazása *Gödri–Feleky* [2013] szerint azért szerencsés a migrációkutatásban, mert azok az elvándorlás önszelektív folyamatának első lépcsőjére vonatkoznak, így mentesek a célországok „kereslet oldali” hatásainak (például bevándorláspolitikai rezsimeinek) torzításától. Ezt a pozitív tulajdonságot ellentételezi, hogy a későbbi fázisban újabb szelektív faktorok is beléphetnek, amelyek végül a migrációs tervek megghiúsulásához vezethetnek. Utóbbi azonban nem kizáró ok arra, hogy a kutató ilyen adatokat alkalmazzon elméleti feltevései empirikus tesztelésére. A kivándorlási szándék megfogalmazása ugyanis időben mindig megelőzi a tényleges döntést, így a potenciális migránsok köre szükségszerűen bővebb a tényleges elvándorlókénál. Tehát, ha nem zárható ki, hogy bizonyos tényezők már a migrációs szándék megfogalmazására is hatással vannak, akkor ugyanezt a később következő migrációs döntés esetében sem tudjuk megtenni.

A migrációs szándékok és a kivándorlás megvalósítása közötti kapcsolatról vegyes kép rajzolódik ki az irodalomban. A migrációt tervezők sokkal nagyobb valószínűséggel döntenek az elvándorlás mellett, mint azok, akiknek korábban nem voltak ilyen szándékaik. Ezt *Böheim–Taylor* [2002], valamint *Speare* [1974] munkái is megerősítik, továbbá *Landale–Guest* [1985] is arra jutottak, hogy a migrációról való gondolkodás jó előrejelzője a tényleges elvándorlásnak. Ugyanakkor az is kitűnik az empiria áttekintéséből, hogy sokan nem valósítják meg a korábbi terveiket. *Gödri–Feleky* [2013] Erdélyre fókuszáló vizsgálatában például a migrációs terveket csak 17 százalékban követte három éven belül tényleges elvándorlás. Ez az arány azonban

mind *van Dalen–Henkens* [2013] hollandiai, mind *De Jong et al.* [1986] fülöp-szigeteki vizsgálatában jóval magasabb volt. Előbbiek eredményei szerint öt éven belül 34 százalékban, utóbbiak tanulmánya szerint pedig két éven belül 44 százalékban valósították meg a migrációt tervezők az elvándorlást. Ezen megvalósulási arányok pedig már valóban jelentősnek mondhatók.⁶

Emellett más szemszögből is igazolható a migrációs hajlandóság és a tényleges elvándorlás közötti – *Zaiceva–Zimmermann* ([2008a] 439. old.) megfogalmazásában „magas korreláción” alapuló – kapcsolat. Amint ugyanis *Sik–Szeitl* ([2016] 54. old.) megjegyzi, a ténylegesen kivándorlók szociodemográfiai jellemzői nagyon hasonlítanak a migrációspotenciál-kutatásokban elvándorlási hajlandóságot mutató egyénekéhez. Mindezt elméleti szempontból *Sik–Örkény* [2003] tárgyalták részletesen, akik a migrációs potenciál létrejöttét magyarázó okok között gyakorlatilag a tényleges migráció hajtóerőivel megegyező tényezőket sorakoztattak fel. Ezen erős párhuzamokat *Blanchflower–Saleheen–Shadforth* [2007], valamint *Zaiceva–Zimmermann* [2008b] empirikus elemzése is alátámasztották, ami ismét abba az irányba mutat, hogy a két dolog mozgatórugói hasonlóak.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a jövőbeli aggregált folyamatok becslésére a migrációs hajlandóságra vonatkozó adatok természetesen nem alkalmasak. Ugyanakkor, az is látható, hogy a migrációs szándék a kivándorlás kvázi szükséges „előszobájának” tekinthető, így az előbbit befolyásoló tényezők nagy valószínűséggel utóbbira is érdemi hatással vannak. Kiegészítve mindezt azon itt tárgyalt pozitív vonásokkal, amelyekkel a migrációs potenciál adatok rendelkeznek (szemben a tényleges migrációs adatokkal, amelyek viszont nem), összefoglalóan elmondhatjuk, hogy használatuk – a megfelelő fenntartások jelzése mellett – megalapozott lehet a migrációkutatásban.

4. Összegzés

A különböző adatforrásokból sokféle információ áll a migrációkutatók rendelkezésére, de a „mennyi az annyi?” kérdésre mégsem olyan könnyű egyértelmű választ adni. Tovább bonyolítja a helyzetet az, ha a nagy aggregátumokon túl a részletekre (például kor, nem vagy végzettségi szint szerinti bontásokra), illetve a migránsok egyedi jellemzőire is kíváncsiak vagyunk. Tanulmányunkban az okok szisztematikus bemutatására vállalkoztunk, melyhez a vezérfonalat a kutatók előtt álló dilemmák és

⁶ Megjegyzendő, hogy a szelekciós vizsgálatok szempontjából elsősorban nem az érdekes, hogy a szándékot hányan valósítják meg, hanem az, hogy jellemzően tényleg azok vándorolnak-e inkább el, akik azt korábban tervezték.

kihívások láncá határozta meg. Tárgyaltuk a különböző konceptualizációs mérési és módszertani problémákat, a mikroszintű adatok regisztrálása során jelentkező kihívásokat, valamint egy, az adatok korlátosságára adható válasz – a migrációs potenciál adatok használatának – megfelelőségét.

Áttekintésünkben jól látható, hogy az adatok révén megalapozott állításokat „könnyebb” a nemzetközi migránsok bizonyos szempont szerint szűkített csoportjáról tenni, mint átfogó képet adni a folyamatokról. Ez a kutatási irányokat tekintve a parciális elemzések folytatását teszi lehetővé, ám az azokból levont következtetések összegezhetősége továbbra is kérdőjeleket hagy maga után. Emellett tanulmányunkból az is kirajzolódott, hogy a bemutatott dilemmákra és kérdésekre különböző válaszok adhatók, melyek mindegyike lehet legitim egy adott kutatási cél függvényében. Ezek az eltérő válaszok azonban jól érzékelhetően eltérő irányokba vezethetik a kutatót, s így elemzésének következtetései is más-más körökre lesznek vonatkoztathatók.

Irodalom

- BAUER, T. – ZIMMERMANN, K. [1995]: Modelling international migration: economic and econometric issues. In: *van der Erf, R. – Heering, L. (eds.): Causes of International Migration. Proceedings of a workshop.* Eurostat. Luxembourg. pp. 95–115.
- BLANCHFLOWER, D. G. – SALEHEEN, J. – SHADFORTH, C. [2007]: *The Impact of the Recent Migration from Eastern Europe on the UK Economy.* IZA Discussion Paper. No. 2615. Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit GmbH. Bonn. <http://anon-ftp.iza.org/dp2615.pdf>
- BLASKÓ ZS. – GÖDRI I. [2014]: Kivándorlás Magyarországról: Szelekció és célország-választás az „új migránsok” körében. *Demográfia.* 57. évf. 4. sz. 271–307. old.
- BLASKÓ ZS. – LIGETI A. S. – SIK E. [2014]: Magyarok külföldön – Mennyien? Kik? Hol? In: *Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): Társadalmi Ríport 2014.* TÁRKI. Budapest. 351–372. old.
- BODNÁR K. – SZABÓ L. T. [2014]: *A kivándorlás hatása a hazai munkaerőpiacra.* MNB-tanulmányok 114. Magyar Nemzeti Bank. Budapest. <https://www.mnb.hu/letoltes/a-kivandorlas-hatasa-a-hazai-munkaeropiacra.pdf>
- BÖHEIM, R. – TAYLOR, M. P. [2002]: Tied down or room to move? Investigating the relationships between housing tenure, employment status and residential mobility in Britain. *Scottish Journal of Political Economy.* Vol. 49. No. 4. pp. 369–392. <https://doi.org/10.1111/1467-9485.00237>
- CASTRO-MARTÍN, T. – CORTINA, C. [2015]: Demographic issues of intra-european migration: destinations, family and settlement. *European Journal of Population.* Vol. 31. No. 2. pp. 109–125. old. <http://dx.doi.org/10.1007/s10680-015-9348-y>
- DE JONG, G. F. – ROOT, B. D. – GARDNER, R. W. – FAWCETT, J. T. – ABAD, R. G. [1986]: Migration intentions and behavior: decision making in a rural philippine province. *Population and Environment.* Vol. 8. Nos. 1–2. pp. 41–62. <http://dx.doi.org/10.1007/BF01263016>
- DESTATIS [2019]: *Ausländische Bevölkerung nach dem Ausländer-zentral-register.* <https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/Methoden/Erlauterungen/auslaendische-bevoelkerung.html?nn=208952>

- EUROPEAN COMMISSION – EUROPEAN PARLIAMENT [2013]: *Eurobarometer 75.1 (2011)*. Brussels. <http://dx.doi.org/10.4232/1.11646>
- EUROPEAN COMMISSION – EUROPEAN PARLIAMENT [2016]: *Eurobarometer 85. IOVR (April 2016)*. Brussels. <http://dx.doi.org/10.4232/1.12642>
- EUROPEAN COMMISSION [2012a]: *Eurobarometer 64.1 (Sep-Oct 2005)*. Brussels. <http://dx.doi.org/10.4232/1.10969>
- EUROPEAN COMMISSION [2012b]: *Eurobarometer 67.1 (Feb-Mar 2007)*. Brussels. <http://dx.doi.org/10.4232/1.10983>
- EUROPEAN COMMISSION [2012c]: *Eurobarometer 70.1 (Oct-Nov 2008)*. Brussels. <http://dx.doi.org/10.4232/1.10989>
- EUROPEAN COMMISSION [2012d]: *Eurobarometer 73.3 (Mar-Apr 2010)*. Brussels. <http://dx.doi.org/10.4232/1.11430>
- EUROPEAN COMMISSION [2013]: *Eurobarometer 72.5 (Nov-Dec 2009)*. Brussels. <http://dx.doi.org/10.4232/1.11642>
- EUROPEAN COMMISSION [2016]: *Eurobarometer 79.2 (2013)*. Brussels. <http://dx.doi.org/10.4232/1.12577>
- EUROPEAN PARLIAMENT – DG COMMUNICATION [2014]: *Flash Eurobarometer 395 (European Youth 2014)*. Brussels. <http://dx.doi.org/10.4232/1.11995>
- EUROSTAT [2019]: *International Migration statistics. Reference Metadata in Euro SDMX Metadata Structure (ESMS)*. https://ec.europa.eu/eurostat/cache/metadata/en/migr_imm_i_esms.htm
- GÖDRI I. [2015]: Nemzetközi vándorlás. In: *Monostori J. – Őri P. – Spéder Zs. (szerk.): Demográfiai portré 2015: Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. Budapest. 187–211. old.
- GÖDRI I. [2016]: *Elvándorlási szándékok – Álmok és konkrét tervek között. A migrációs potenciál jellemzői és meghatározó tényezői a 18–40 évesek körében Magyarországon*. Kutatási jelentések 98. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. Budapest. <http://www.demografia.hu/kiadvanyokononline/index.php/kutatasijelentesek/article/download/2699/pdf>
- GÖDRI I. [2018]: Nemzetközi vándorlás. In: *Monostori J. – Őri P. – Spéder Zs. (szerk.): Demográfiai portré 2018*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet. Budapest. 237–270. old.
- GÖDRI I. – FELEKY G. A. [2013]: Migrációs tervek megvalósulása egy követéses vizsgálat tükrében. Az előzetes migrációs szándék, a várakozások és a külső elvárások szerepe. *Demográfia*. 56. évf. 4. sz. 281–332. old.
- HÁRS Á. – SIMON D. [2016]: Munkaerő-migráció, ingázás, kivándorlás. A magyarok munkavállalási célú emigrációját magyarázó tényezők hatása és változása az uniós csatlakozás óta. In: *Blaskó Zs. – Fazekas K. (szerk.): Munkaerőpiaci Tükör 2015*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet. Budapest. 72–85. old.
- KRUGMAN, P. – BHAGWATI, J. [1976]: The decision to migrate. A survey. In: *Bhagwati, J. (ed.): The Brain Drain and Taxation II. Theory and Empirical Analysis*. Amsterdam. pp. 31–51.
- KSH (KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL) [2019]: *Táblák (STADAT) – Idősoros éves adatok – Népesség, népmozgalom*. https://www.ksh.hu/stadat_eves_1
- LAKATOS J. [2015]: Külföldön dolgozó magyarok, Magyarországon dolgozó külföldiek. *Statisztikai Szemle*. 93. évf. 2. sz. 93–112. old.
- LANDALE, N. S. – GUEST, A. M. [1985]: Constraints, satisfaction and residential mobility: Speare's model reconsidered. *Demography*. Vol. 22. No. 2. pp. 199–222. <http://dx.doi.org/10.2307/2061178>

- LIGETI A. S. [2019]: Cirkuláris migráció Magyarországon. *Statisztikai Szemle*. 97. évf. 4. sz. 327–346. old. <http://dx.doi.org/10.20311/stat2019.4.hu0327>
- OECD (ORGANISATION FOR ECONOMIC CO-OPERATION AND DEVELOPMENT) [2019]: *International Migration Database*. <https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=MIG>
- SIK E. [2003]: A migrációs potenciál kutatásának alapfogalmai. In: Örkény A. (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 15–18. old.
- SIK E. – ÖRKÉNY A. [2003]: A migrációs potenciál kialakulásának mechanizmusa. In: Örkény A. (szerk.): *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások*. MTA Kisebbségkutató Intézet. Budapest. 188–200. old.
- SIK E. [2018]: Migrációs burok és migrációs potenciál. In: Siskáné Szilasi B. – Halász L. (szerk.): *Boldogulni itthon vagy külföldön. Legújabb trendek a magyarországi kivándorlásban*. Miskolci Egyetem, Földrajz-Geoinformatika Intézet. Miskolc. 106–127. old.
- SIK E. – SZEITL B. [2016]: Migrációs szándékok a mai Magyarországon. In: Blaskó Zs. – Fazekas K. (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2015*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaság-tudományi Intézet. Budapest. 54–58. old.
- SPEARE, A. [1974]: Residential satisfaction as an intervening variable in residential mobility. *Demography*. Vol. 11. Issue 2. pp. 173–188. <http://dx.doi.org/10.2307/2060556>
- UN (UNITED NATIONS) [2017]: *Trends in International Migrant Stock: The 2017 Revision*. https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/docs/MigrationStockDocumentation_2017.pdf
- VAN DALEN, H. P. – HENKENS, K. [2013]: Explaining emigration intentions and behaviour in the Netherlands, 2005–10. *Population Studies*. Vol. 67. Issue 2. pp. 225–241. <http://dx.doi.org/10.1080/00324728.2012.725135>
- WORLD BANK [2019]: *World Development Indicators. International migrant stock, total*. <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=SM.POP.TOTL&country=>
- ZAIČEVA, A. – ZIMMERMANN, K. F. [2008a]: Scale, diversity, and determinants of labour migration in Europe. *Oxford Review of Economic Policy*. Vol. 24. No. 3. pp. 428–452. <http://dx.doi.org/10.1093/oxrep/grn028>
- ZAIČEVA, A. – ZIMMERMANN, K. F. [2008b]: *Scale, Diversity, and Determinants of Labour Migration in Europe*. IZA Discussion Paper. No. 3595. Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit GmbH. Bonn. <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/35035/1/573772967.pdf>